

MIRCEA FLORIAN ȘI STRUCTURA RECESIVITĂȚII. RECESIVITATEA CA STRUCTURĂ A LIMBAJULUI

MIRCEA TOBOȘARU¹

Rezumat: Unele cărți conțin, undeva din adâncul lor, fraze cu implicații existențiale care nu doar uimesc orice gândire, ci o obligă să înțeleagă sensul lor. Mircea Florian, în "Recesivitatea ca structură a lumii" (1983; de aici înainte voi folosi prescurtarea RSL) scrie: "Recesivitatea este factorul tulburător, neliniștea lumii, asimetria cosmosului. În această structură complexă, anume recesivitatea, rezidă tragicul lumii." RSL este o carte despre noțiunile prime ale gândirii noastre, despre conceptele-perechi prezente în arhitectura noastră cognitivă. Aceste noțiuni sau categorii sunt noțiuni aflate într-un raport de opoziție, de contrarietate și, mai precis, de recesivitate: noțiuni pozitive opuse, dintre care una are caracter dominant, iar cealaltă, cea care vine după, deci recesivă, are o semnificație superioară. Fiind un studiu despre noțiuni, RSL ar putea fi interpretată ca fiind o carte despre limbaj. Limbajul însă, în viziunea lui Mircea Florian, reflectă structura gândirii, iar gândirea reflectă structura lumii. Ontologia are prioritate în fața mentalului și a semanticii. Am putea spune că este un tratat metafizic clasic despre categorii. Mircea Florian nu vorbește însă de categorii deoarece consideră că acest termen este „contaminat de subiectivism, pe linie kantiană" (RSL, Vol. I, 83). Dar atunci despre ce fel de proiect metafizic este vorba în RSL? Ce tip de discurs filosofic ne este propus și care, în principiu, ne permite să înțelegem tragicul și neliniștea lumii? Scopul principal al analizei mele va fi, în primul rând, să răspund la această întrebare. În al doilea rând, voi încerca să răspund la o altă întrebare, anume dacă nu cumva recesivitatea este o structură nu a lumii (deci ontologică), ci mai degrabă a *unor* limbaje (și, ca atare, conceptuală).

¹ Mircea Toboșaru este cadru didactic în cadrul Universității Naționale de Știință și Tehnologie Politehnica București.

Cuvinte cheie: Mircea Florian, recesivitate, pluralism metafizic, incompatibilitate, Robert Brandom.

1. Un proiect metafizic modest și pluralist?

“Recesivitatea ca structură a lumii” este un proiect metafizic sistematic, însă nu în sensul tradițional în care, într-o interpretare lingvistică, se urmărește descrierea fidelă și explicarea realității ultime în termenii unei structuri conceptuale cu o putere expresivă maximă (astfel încât orice alt vocabular să poată fi redus la vocabularul metafizic printr-o explicație ce face apel la anumite principii prime). Ce este important de sesizat în acest context este caracterul procustian al metafizicii tradiționale: ceea ce nu poate fi descris și explicat folosind limbajul metafizic are un caracter deficitar. Metafizica, în acest sens, este un mod de gândire ce poate avea accente diferite. Filosofia antică, de exemplu, dă prioritate ontologiei. Filosofia modernă are valențe epistemologice, iar cea modernă, cel puțin într-o anumită tradiție, este axată pe analiza limbajului. Cu toate acestea, proiectul metafizic conturat mai sus se poate recunoaște în toate aceste diverse perioade, la diverși autori, chiar și la cei care se declară în mod vehement anti-metafizici (de exemplu la autorii asociați empirismului logic). În măsura în care cineva folosește exclusiv limbajul științelor naturii pentru a descrie și explica, se poate spune că adoptă un mod de gândire metafizic în măsura în care are tendințe procustiene: limbajul etic, modal sau estetic vor risca să fie privite ca problematice în măsura în care nu pot fi reduse la limbajul naturalist. Ca proiect sistematic modest, însă, metafizica poate fi văzută ca o încercare de a formula un limbaj cu o putere expresivă universală, care nu are tendințe totalitare. Adoptarea pluralismului conceptual este echivalentă cu respingerea unei presupoziiții esențiale pentru metafizica tradițională deoarece implică faptul că pot exista moduri diferite de descriere a realității.²

² Acest mod de a caracteriza proiectele metafizice clasice aparține lui Robert Brandom (2008, vezi cap. I și Postfața).

În ce categorie se poate integra proiectul metafizic formulat în RSL? Mircea Florian se angajează, aparent, față de un proiect metafizic pluralist. Iată, în primul rând, cum descrie metafizica tradițională: "Metafizica tradițională a trăit din absolutizarea noțiunilor, în speranța că ea va descoperi noțiunea din care vor decurge, printr-o formulă magică, toate celelalte noțiuni și realități" (RSL, Vol. I, 46). În al doilea rând, viziunea sa despre filozofie este aceea a unui domeniu fundamental, ce "are misiunea de a dezvălui, de a ierarhiza, de a descrie – pe scurt – de a clarifica noțiunile prime, care sunt cele mai generale sub raportul abstracției și cele mai concrete prin universalitatea lor actualitate" (RSL, Vol. I, 45). Aceste "noțiuni limită, fiindcă își au sediul la marginea gândirii", au o structură polară caracterizată printr-un raport de contrarietate specific, anume acela de recesivitate. Câteva dintre aceste perechi conceptuale sunt următoarele: deosebire-asemănare, multiplu-unu, noutate-repetiție, individual-general, materie-formă, corp-suflet, materie-formă, real-posibil, obiect-subiect etc. Ceea ce este important în acest context este faptul că analiza lui Mircea Florian duce, printre altele, la următoarele concluzii specifice:

1. Aceste perechi conceptuale sunt perechi de noțiuni contradictorii, iar ceea ce le caracterizează este un raport de recesivitate, astfel încât legătura dintre noțiuni este necesară și unul dintre termeni "domină pe celălalt, care totuși păstrează o semnificație superioară" (RSL, Vol. I, 56).

2. Lista termenilor aflați în raport de recesivitate (minim 40, după Mircea Florian) nu poate fi completă.

Acest ultim punct, precum și susținerea sa că "[n]u există sistem filosofic definitiv" pledează pentru caracterizarea proiectului său ca un proiect metafizic sistematic pluralist modest. Sistemele filosofice se bazează pe una sau mai multe perechi de concepte care nu sunt isostenice, nu au o putere egală. Aflăm aici posibilitatea pluralismului filosofic: pot exista mai multe sisteme filosofice coerente. Astfel,

“stă în natura fiecărui sistem să fie necomplet, deschis, nesaturat tocmai fiindcă este un sistem determinat, cu un anumit punct de plecare axiomatic, cu un anumit nivel al problemelor. De aceea un sistem generează unul sau mai multe sisteme sau prin antinomie sau prin antistază (varietate în cadrul aceluiași sistem). Nu există o afirmație filosofică în afară de structura și spiritul unui sistem, toate problemele sunt puse și rezolvate la nivelul unui sistem. De aceea filosofia va continua de a construi sisteme, căci succederea sistemelor nu compromite filosofia, ci dimpotrivă o justifică.” (RSL, Vol. I, 63)

În măsura în care avem de-a face în acest pasaj cu judecăți universale, Florian descrie și propriul său proiect filosofic. Ca atare, în paginile *Recesivității* găsim un sistem filosofic cu un punct de plecare axiomatic. Sistemul nu are însă pretenția completitudinii, în sensul că recesivitatea nu este o structură universală. De asemenea, este respinsă și tendința totalitară sau absolutistă: sistemul său nu este decât o etapă dintr-un proces filosofic ce are propria sa dinamică. Această dinamică nu poate fi a priori determinată deoarece “nu există un echilibru obiectiv al adevărilor eventuale cuprinse în ele” (RSL, Vol. I, 63).

Dar care este exact sistemul filosofic al recesivității? Constă el exclusiv în analiza unor perechi de noțiuni fundamentale și în evidențierea relației de recesivitate dintre ele? Cred că orizontul filosofic al acestui proiect cuprinde, chiar dacă nu mereu explicit, următoarele idei-cheie. În primul rând, analiza unui meta-concept, cel al recesivității, se poate face extensional, însă și intensional, prin caracterizarea principalului pol conceptual opus recesivității care este, conform lui Mircea Florian, isostenicitatea. Putem spune că perechea recesivitate-isostenicitate este una meta-conceptuală, deoarece se aplică la alte perechi de concepte de ordinul întâi (viață-moarte; pesimism-optimism; individ-societate etc.) sau de ordinul al doilea, i.e. concepte care se aplică la alte concepte (individual-general, relativ-absolut etc.). Acestea reprezintă extensiunea conceptului de recesivitate. În plus, recesivitatea poate fi caracterizată, conform lui Mircea Florian, prin alte perechi ce termeni secundari, precum perechea determinat-nedeterminat. Recesivitatea nu poate fi redusă la determinare-nedeterminare deoarece mai are și alte specificații. Un termen determină sau domină, altul este determinat. Însă se insistă și pe semnificația specială a termenului determinat, recesiv.

În repetatele parafrazări referitoare la recesivitate întâlnim, de asemenea, și relația de constituire. Termenul recesiv este constitutiv, adică oferă identitatea primului termen (de exemplu: în perechea individual-general). Semnificația superioară a termenului recesiv poate fi înțeleasă și perspectivizat, fapt sugerat de următoarea explicație:

„Uneori ne-am gândit să exprimăm caracterul specific al recesivității printr-o comparație care acordă fiecărui termen un fel de întâietate alternativă, fără a le considera prin aceasta echivalente. Este o întâietate oarecum pe rând și din puncte de vedere deosebite [...]” (RSL, Vol. I, 73)

Mircea Florian evită să ierarhizeze perechile de noțiuni aflate în raport de recesivitate. Toate, într-un anumit sens, sunt pe planul orizontal. Legăturile dintre ele nu sunt asemenea legăturilor dintr-un model piramidal unde unele noțiuni pot fi reduse la alte noțiuni. Cu toate acestea, există raporturi de dependență, iar acestea sunt explorate parțial în RSL, chiar dacă nu (din păcate) sistematic. Închei aceste observații privitoare la structura generală a proiectului filosofic al lui Mircea Florian cu indicarea unui orizont de probleme: i) În ce măsură perechea recesivitate-isostenicitate este reflexivă? Mai precis: care dintre acești termeni este recesiv și care domină? ii) De ce nu poate fi dedusă o listă completă a noțiunilor recesive?

2. Recesivitatea, între ontologie și semantică

În continuare voi discuta o posibilă obiecție ce poate fi adusă proiectului teoretizării recesivității. Mircea Florian adoptă o ordine a explicației privind natura recesivității ce pleacă de la ontologie: structura lumii este duală, formată din elemente necesar opuse; limbajul reflectă realitatea și, în consecință, studiul limbajului ne va spune ceva despre structura realității. Teza aceasta deschide următorul orizont de problematizare: poate că există structuri conceptuale diferite ce descriu lumea în moduri diferite. Dacă ceea ce numim realitate este o funcție a cadrului lingvistic pe care îl adoptăm (în sensul lui Carnap (1950)), atunci cum mai putem

vorbi de recesivitate ca structură a lumii, dat fiind faptul că recesivitatea este o structură conceptuală și că ar putea să existe, teoretic, cadre lingvistice ce nu conțin noțiuni contrare (concepte aflate în raport de incompatibilitate)?

Nu este de la sine înțeles că diverse limbaje sau scheme conceptuale descriu în același fel lumea. Uneori în știință apar teorii incompatibile care dau seama de toate datele experienței, postulând însă structuri diferite ale lumii. Această idee a subdeterminării empirice implică o teză metodologică: semantica (teoria) are prioritate, cel puțin în anumite cazuri, în fața ontologiei. Dacă acceptăm această idee, atunci demersul din RSL devine problematic deoarece ne putem închipui un cadru lingvistic în care nu există perechi de noțiuni aflate în raport de recesivitate. În acest caz nu mai putem accepta ideea lui Mircea Florian, anume că recesivitatea este o structură a lumii. Limbaje conceptuale diferite ne obligă, uneori, să postulăm seturi de fapte și structuri ontologice diferite. Este însă coerentă ideea existenței unei structuri conceptuale care să nu conțină perechi de termeni necesar opuși, aflați în raport de recesivitate, sau este incompatibilitatea conceptuală o structură universală necesară a oricărui limbaj? Dacă recesivitatea este o structură conceptuală universală, prezintă necesar în orice limbaj posibil, atunci recesivitatea poate fi descrisă ca o structură a lumii și nu doar ca o structură a lumii relativă la un anumit limbaj, cel preferat de către Mircea Florian. Dacă incompatibilitatea este necesară unui limbaj ne putem întreba, firește, dacă nu cumva și cuplul necesitate-(im)posibilitate nu este unul dintre cele vizate de Florian. Pentru discuția caracterului fundamental al conceptelor modale, cf. Mircea Dumitru (2004, p. 244).

Un mod de a aborda problema în discuție este să ne întrebăm ce face un limbaj să fie limbaj, adică să aibă expresii cu un anumit conținut semantic. Într-un mod plastic: ce dă semnificație enunțului "Pata este roșie"? Nu atât faptul că ne imaginăm ceva, cât faptul că noi știm să navigăm pe o anumită "rețea conceptuală".³ Știm că dacă ceva este roșu,

³ Semnificația unei expresii nu poate fi echivalată cu ceea ce ne închipuim atunci când înțelegem expresia. În unele cazuri, precum al expresiei "figură geometrică cu un milion de laturi", nu ne putem reprezenta mental ceva adecvat.

atunci în mod necesar este colorat. Iar dacă ceva este sângerieu, atunci este roșu. Însă trebuie să știm și faptul că, dacă ceva este roșu, atunci nu poate avea în același timp, și sub același raport, și o altă culoare. Ca atare, nu numai condițiile de aplicabilitate și consecințele aplicării conceptului contează, ci și relațiile de incompatibilitate conceptuală dintre un concept și alte concepte. Mircea Florian argumentează în favoarea independenței conceptuale a contrarietății față de contradicție. Se poate merge însă și mai departe și se poate arăta că negația, constitutivă pentru contradicție, poate fi introdusă numai în acele limbaje care conțin deja relații de contrarietate sau de incompatibilitate. Relația de contradicție poate fi definită ca relația de minimă contrarietate: non-p este negația lui p doar dacă non-p este minimul incompatibil al lui p: ceea ce este implicat de tot ceea ce este incompatibil cu p. Non-roșu este implicat de a fi verde, albastru, etc.; aceste culori sunt incompatibile cu roșu.⁴ Ca atare, relația de incompatibilitate este necesară pentru structura unui limbaj și, în calitate de contrarietate, are prioritate față de contradicție. Orice limbaj, pentru a avea o dimensiune semantică, trebuie, în consecință, să conțină noțiuni contrare.

Problema este că nu orice noțiuni contrare se găsesc într-un raport de recesivitate. Recesivitatea presupune mai mult decât incompatibilitate, anume noțiuni pozitive opuse, dintre care una are caracter dominant, iar cealaltă, cea care vine după, *are o semnificație superioară*. Deoarece nu cred că se poate formula un argument în favoarea ideii că recesivitatea este un raport semantic universal (prezent în orice limbaj posibil), nu putem decât să o descriem ca fiind o structură conceptuală (nu ontologică) relativă la anumite limbaje. În ciuda unei astfel de concluzii, cred că recesivitatea rămâne totuși o idee originală și fecundă, iar pierderea statului de "structură a lumii" nu știrbește cu nimic valoarea ei pentru noi, cei ce gândim în același limbaj ca și Mircea Florian, asimetria, neliniștea și tragicul lumii.

⁴ Acest argument este dezvoltat în Brandom 2008, cap. V.

Bibliografie

- Brandom, R. (2008). *Between Saying and Doing: Towards an Analytic pragmatism*. Oxford University Press.
- Carnap, R. (1950). Empiricism, Semantics and Ontology, *Revue Internationale de Philosophie* 4(11): 20-40.
- Dumitru, M. (2004). *Explorări logico-filozofice*. București: Humanitas.
- Florian, M. (1983). *Recesivitatea ca structură a lumii*. București: Editura Eminescu.